

Ratio – oratio

1. A reneszánsz felfogásban a ratio és az oratio különbözteti meg az embert az állattól. A latin *ratio* jelentései 'számítás', 'cselekvésmód', 'ész', 'ok', 'vélemény' stb., az *oratio* jelentései: 'beszéd', 'beszédmód', 'imádság' stb. A reneszánszban a szónoklás művészete (ars rhetorica) az ókori eszményt követi: méltósággal előadni a mondandónkat, a szónok mint ékesszóló (eloquens), anyaggyűjtő/kitaláló, (inventor), szerkesztő (compositor), előadó (actor) (l. SOAREZ: De arte rhetorica, idézi ROBLING 2007: 139–140).

Ez a meghatározás némileg más megközelítésben, de valójában ugyanaz, mint a mai informatikus meghatározása: „Az embert emberré, társadalmi lénnyé az információs (jeladás-jelvételi) kényszer teszi, amely az ön- és fajfenntartás igényeit messze meghaladja.” (CSÉBFALVI KÁROLY [1930–2005] matematikusnak, az első magyar ipari számítóközpont megalapítójának szóbeli közlése.)

A két meghatározásból egyenesen következik az is, hogy minden tudományág végső gyökere valami másik tudományág. A biológia az életjelenségekkel foglalkozik, de hogy mi az élet maga, az a filozófia és a teológia gondja. A pszichológia a lelki jelenségekkel foglalkozik, de hogy mi is a lélek, és egyáltalán van-e lélek, az nem az ő területe, hanem a filozófiáé és a teológiáé. Hasonlóan a retorikának, a hatékony nyilvános beszédnek a végső gyökere nem a beszéd, hanem az etika, amely az emberi kapcsolatteremtésben és fenntartásban alapvető.

2. „Az emberek összetartoznak. Az embereknek joguk van egymáshoz. Adódhatnak kisebb-nagyobb zavarok, amelyek az elutasító magatartást, amellyel a mindennapi életben megterheljük magunkat, hatályon kívül helyezik, és bennünket emberként közelebb hoznak egymáshoz.” (SCHWEITZER 2006.)

Ezen alapult már az ókorban is a vir bonus bene dicendi, a jól beszélő jó ember eszménye: „Az igaz beszéd a jó és becsületes lélek képmása”; „A beszéd gondolkodásom és egész életem arcképe” (ISZOKRATÉSZ); „A beszédből megismerni az ember jellemét” (MENANDROSZ); „Amilyen a természeted, olyannak bizonyul a stílusod” (TERENTIUS); „A stílus egybehangzó az erkölccsel” (CICERO) stb. Ezt mindenestől átveszi a reneszánsz, majd az európai közmondások: „Az embert elárulja stílusa” (ERASMUS); „Szavairól ismerni meg az embert” (angol közmondás); „Amilyen az ember, olyan a beszéde” (német közmondás); „Szavairól ismerszik meg az ember” (svéd közmondás); „Szép szó nyeri meg a szeretetet” (magyar közmondás) stb.

A 20. században pedig BAHTYIN ébred rá erre, de csak a szovjet-orosz titkosrendőrség elől gondosan elrejtett céduláiban: „Gondolkodásunk és tevékenységünk nem technikai, hanem erkölcsi” (HIRSCHKOP 1999/2002: 193). Sőt BAHTYIN szerint a nyelv struktúrája tükrözi a keresztény élet struktúráját: abszolút önfeláldozása magunknak, irgalmasság a másik iránt (HIRSCHKOP 1999/2002: 197–198). Az üzleti életben is – nem éppen vallásos céllal és a legkevésbé önzetlenül – az önfeláldozás és irgalmasság hagyományos fogalmai anyai sztenderdként bukkannak föl:

Az embereidet helyezd döntéseid középpontjába – mint ahogyan a gyermekes anya teszi mindennapjaiban. A retorikus beszéd mint ajándék már ismeretes a legújabb angolszász retorikai irodalomban (ACZÉL 2009: 52–58). Az irgalmasság azonban olyan ajándék, amelyet nem érdemlünk meg. Az irgalmasság a szeretet szabad odahajlása ahhoz, aki nem érdemli meg. Feszültségben van az igazságossággal, azaz aránytalanság van a bűn, a hiba és a rá adott válasz, az érte kijáró retorzió között. „Az igazságosság irgalmasság nélkül kegyetlenség; az irgalmasság igazságosság nélkül könnyelműség” („Iustitia sine misericordia crudelitas est; misericordia sine iustitia dissolutio” – Aquinói Szent Tamás: Comm. In Mt. 5,7,74). Az irgalmasságban nincs kompromisszum (a bűnnel szemben), hanem elfogadás (a másik emberé). „A kereszténység a legkisebb bűnt is elítéli, de a legnagyobb bűnösnek is megbocsát” (G. K. CHESTERTON). Annál döbbenetesebb, hogy a mai magyar értelmező szótárak valójában nem ismerik az *irgalmasság* keresztény fogalmát. Ez feltehetően a 20. századi tank- és bankdiktatúrák következménye. Csak ’empátia’ és ’szimpátia’ létezik a társadalomban. A rokon nyelvek és a Müncheni kódex alapján viszont jó a TESz. feltételezése: az irgalmasság ’elengedés’, ’ajándék’, ’zsold’, ami nem jár a szerződés szerint.

3. Tehát a beszéd mint etika, mint a teljes-egész ember lényege, a személy szükségyszerű megnyílása. Két korlátja van: a ’dolog’ (a külső valóság az adott szituációban) és a személy, akihez szólok. A hazugság eszerint abban áll, hogy a ’dolog’, a tárgyi világ nem az, aminek elbeszélem, és hogy a személyt is dolognak tartom. Mindez nem egyszerűen valamiféle erkölcsi vagy netán vallási kérdés, hanem társadalmi és politikai, hiszen az érett demokráciát nem annyira a törvények, hanem az erkölcsi elvek irányítják, és a beszéddel az erkölcsi elvek alapján létrehozott egyetértés (JÜRGEN HABERMAS közismert felfogása nyomán), sőt még ennél is több: a valóság értelmességébe vetett ésszerű és emberhez illő, az emberi élethez elengedhetetlen ösbizalom helyreállítása. EINSTEIN szerint ugyanis a valóság legmegdöbbentőbb tulajdonsága az, hogy emberi értelemmel érthető és matematikai képletekben kifejezhető. Az eszményi és kívánatos retorika tehát a becsapás kultúrája helyett, amelyik a másik embert tárgynak tekint, helyzetbe hozza az odafigyelés és bizalom kultúráját, amelyik a másik embert egyedülálló személyiségnek fogadja el.

Ahhoz ugyanis, hogy a demokrácia működjön, szükséges a közös nyelv, a közös alapösszefüggések (hiedelmek) és a közös projektek, a társadalmi semmibe vevés és a körmönfont mellőzés helyett a nyerő-nyerő (win-win) párbeszéd és a harmonikus, bizalomépítő, biztonságérősítő beszéd kultúrájának széleskörű elterjedése, az elidegenedés helyett az érzékenyen válaszoló kötődés nyelvi kultúrájának kialakítása. A társadalmakban ugyanis többféle szakadék is lehet: nemzedéki, nyelvi, fogalmi, kulturális, politikai, vallási, erkölcsi, műveltségi, iskolázottsági stb. Ezek nem föltétlenül esnek egybe. Jelen világunk olyan, mint amilyennek Menzel és Hrabal filmjében a részeg kerékpárosok látják: „Mindenütt árkok vannak”. A családi, baráti, politikai, szakmai stb. összetartozások szétestek. A médiában rendszertelen foszlányismeretek, igazságtörmelékek zúdulnak a médiafogyasztóra. A tömeges

információáramlás nem feltétlenül jár többletinformációval. Az összefüggések lényegtelené nyomorodnak. Megvalósulni látszik Goethének Mefisztó szájába adott jóslata: „... így keze közt tartja a részeket, csak a szellemi kapcsolat beteg” (Faust).¹

Az eszményi és kívánatos retorika és demokrácia nem harcol ez ellen, hanem egyszerűen az ellenkezőjét műveli: összeköt, összekapcsol, összefűz, összeérint, összehoz, összeilleszt stb. Az eszményi és a kívánatos retorika és demokrácia paradoxonja az idén éppen 550 éve meghalt NICOLAUS CUSANUS gondolkodásmódjával alapozható meg a legbiztosabban: „az ellentétek egybeesése” (coincidentia oppositorum). Az érzelem és az értelem, a múlt és a jelen, a jelen és a jövő, az idő és a fiatal, a férfi és a nő, kelet és nyugat, tudós és ismerethiányos, általános és egyedi, a maradandó és a változó, elmélet és gyakorlat stb. egysége. A tudományba vetett bizalom és a „tudós tudatlanság” (docta ignorantia) egysége. Ez nem relativizmus, hanem poláris meghatározottság. Nem kizárásos játék, hanem a különbözőségek szimfóniája, döntő találkozástörténet minden téren. Nem feloldása az ellentéteknek vagy egybemosása a különbözőségeknek, hanem harmóniába rendezésük szétválaszthatatlanul és összekeverhetetlenül. A retorika a társadalomban ennek legfőbb, maga is ilyen természetű eszköze. Az ilyen retorikával létrehozott és fenntartott demokrácia pedig maga is a különbözőségek, sőt ellentétek csorbíthatatlan fenntartásával való törekvés a harmóniára. Minden hang az marad, ami, de egymáshoz harmóniában rendeződnek. Szétválaszthatatlanul és összekeverhetetlenül. És mivel örökös törekvés, örökös feszültség, a retorika is örök és állandó és nélkülözhetetlen szükséglet és igény minden jól működő közösségben.

Kulcsszók: a (retorikus) beszéd mint kapcsolatteremtés, bizalomépítés, odafigyelés, irgalmasság, etika, ellentétek harmóniája, demokrácia.

Hivatkozott irodalom

- ACZÉL PETRA 2001. *Új retorika*. Kalligram, Pozsony.
- HIRSCHKOP, KEN 1999/2002. *Mikhail Bakhtin: An Aesthetic for Democracy*. Oxford University Press, Oxford – New York.
- ROBLING, FRANZ-HUBERT 2007. *Redner und Rhetorik. Studie zur Begriffs- und Ideengeschichte des Rednerideals*. Meiner, Hamburg.
- SCHWEITZER, ALBERT 2006. Die Lehre der Ehrfurcht vor dem Leben. Das Problem der Ethik in der Höherentwicklung des menschlichen Denkens. *Zeit-Fragen* 28. August 2006. 10.

Ratio et oratio

The ultimate function of speech in general, and especially that of rhetorical speech can be characterized as ethics, mercy, connecting people, paying attention, building confidence, creating harmony, and organizing democracy.

Keywords: ethics, mercy, confidence, attentiveness, harmony, democracy.

BENCZE LÓRÁNT
Magyar Nyelvstratégiai Intézet